

«Фатцер» Бертольта Брехта і Гайнера Мюллера як Lehrstück-драматургія

Л. О. Федоренко

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології та зарубіжної літератури,
Навчально-науковий інститут іноземної філології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка;
e-mail: fvm34@ukr.net; https://orcid.org/0000-0001-5278-7034*

Об'єктом цієї розвідки є жанр Lehrstück («навчальна п'єса»), основоположником якого був Бертольт Брехт (1898–1956), а послідовником і реформатором – Гайнер Мюллер (1919–1995). В статті розглянутий фундаментальний комплекс Lehrstück-драматургії обох німецьких драматургів, об'єднаний назвою «Фатцер». Окрім сюжетно-подієвої основи, дослідження зосереджується також на зонговому дискурсі. Зонги як різновид «тексту у тексті», ліро-епічний компонент у драматургічній площині є, як відомо, характерною ознакою (пост)-брехтівської драматургії, а також одним із головних її структурних компонентів. Зонги є одним із численних засобів «ефекту очуження» (V-Effekt), якими послуговувався також Гайнер Мюллер. У драматургії ці віршовано-музичні вставки виконують функцію аналітичного авторського коментаря. Введення зонгів відповідає принципу монтажу, до якого вдаються Брехт і Мюллер аби «очужити» сценічну дію. Монтажна техніка передбачає, що театральне дійство – це не гомогенна система, а є «зліпленою», «сконструйованою» площиною з різних неоднорідних «матеріалів». Важливим елементом «Фатцера», як і інших Lehrstück, є проєкції. Як своєрідні підрядники лібрето, вони демонструють підтекст твору, який становить основну «навчальну» наповнюваність драми Брехта і Мюллера. Проєкції є не просто механічним допоміжним засобом, основна їхня роль – перешкоджати повному чуттєвому заглибленню глядача, переривати його інертне прямування за ходом п'єси. Тобто, проєкції роблять вплив театального видовища опосередкованим. За формою представлення у п'єсі «Фатцер» можна виділити вербальні та ілюстративно-демонстративні проєкції, які розкривають зміст сцени, до якої вони відносяться, роз'яснюють ключові моменти епізоду, демонструють авторську позицію, наводять цитати.

Ключові слова: Lehrstück, «навчальна п'єса», постбрехтівський театр, «ефект очуження», V-Effekt, зонг, проєкція

Федоренко Л. А. «Фатцер» Бертольта Брехта и Хайнера Мюллера как Lehrstück-драматургия

Объектом данного исследования является жанр Lehrstück («учебная пьеса»), основоположником которого был Бертольт Брехт (1898–1956), а последователем и реформатором – Хайнер Мюллер (1919–1995). В статье рассмотрен фундаментальный комплекс Lehrstück-драматургии обоих немецких драматургов, объединенный под названием «Фатцер». Кроме сюжетно-повествовательной основы, исследование сосредотачивается также на сонговом дискурсе. Сонги как разновидность «текста в тексте», лиро-эпический компонент в драматической плоскости являются, как известно, характерной особенностью (пост)-брехтовской драматургии, а также одним из основных ее структурных компонентов. Сонги представляют собой одно из важных средств «эффекта очуждения» (V-Effekt), к которым прибегал также Хайнер Мюллер. У драматурга данные стихотворно-музыкальные вставки выполняют функцию аналитического авторского комментария. Введения сонгов соответствует принципу монтажа, которым пользовались Брехт и Мюллер с целью «очуждения» сценического действия. Монтажная техника предполагает, что театральное действие является не гомогенной системой, а «слепленной», «сконструированной» из различных неоднородных «материалов» плоскостью. Важным элементом «Фатцера», как и других Lehrstück, выступают проециции. В качестве своеобразных подстрочников либретто, они демонстрируют подтекст произведения, который представляет основную «учебную» наполняемость драм Брехта и Мюллера. Проекции представляют собой не просто механическое вспомогательное средство – главная их роль состоит в прерывании полного чувственного погружения зрителя и инертного следования за ходом действия. Таким образом, проекции придают влиянию театрального зрелища опосредственности. По форме выражения в пьесе «Фатцер» можно выделить вербальные и иллюстративно-демонстративные проекции, которые раскрывают содержание сцены, разъясняют ключевые моменты эпизода, демонстрируют авторскую позицию, приводят цитаты.

Ключевые слова: Lehrstück, «учебная пьеса», постбрехтовский театр, «эффект очуждения», V-Effekt, сонг, проекция

Fedorenko Larysa. "Fatzter" by Bertolt Brecht and Heiner Müller as Lehrstück-dramaturgy

The object of this study is the genre of Lehrstück ("learning play"), whose founder was Bertolt Brecht (1898 - 1956), a follower and reformer – Heiner Müller (1919 - 1995). The article examines the fundamental complex of Lehrstück-dramaturgy of both German playwrights, united under the name "Fatzter". In addition to the story-narrative basis, the study also focuses on song discourse. Songs as a kind of "text in the text", the lyro-epic component in the dramatic plane is, as it is known, a characteristic feature (post)-Brecht dramaturgy, as well as one of its main structural components. Songs is an important means of "V-Effekt", which was also used by Heiner Müller. These poetic-musical inserts serve as an analytical author's commentary. The introduction of the songs corresponds to the principle of assemblage, which was used by Brecht and Müller in order to "alienate" the stage action. Assemblage technique assumes that the theatrical action is not a homogeneous system, but a "assembled" "designed" of various heterogeneous "materials" plane. An important element of "Fatzter" as well as other Lehrstücks, are projections. As a kind of libretto liners, they demonstrate the subtext of the work, which represents the main "learning" filling of the dramas of Brecht and Müller. The Projections are not just a mechanical auxiliary – their main role is to prevent the full sensual immersion of the viewer and inert follow the course of action. Thus, the projections give the action an indirect effect. In the form of expression in the play "Fatzter" it is possible to distinguish verbal and illustrative-demonstrative projections, which reveal the content of the scene, explain the key moments of the episode, demonstrate and quote the author's position.

Key words: Lehrstück, "learning play", post-Brecht theatre, "alienation effect", V-Effekt, song, projection

Об'єктом аналізу цієї статті є так звана Lehrstück-драматургія¹, яку розвинув у своїй творчості Бертольт Брехт (1898 – 1956), створивши п'єси з прагматичною спрямованістю на аналітичну позицію реципієнта. Мистецьку лінію свого видатного попередника продовжив Гайнер Мюллер (1919 – 1995) – яскравий представник німецького постдраматичного театру [1, с. 193-198; 6].

Lehrstücke Брехта і Мюллера вже ставали об'єктом літературознавчого аналізу численних науковців, серед яких Ніколаус Мюллер-Шьоль ("Das Theater des "konstruktiven Defaitismus": Lektüren zur Theorie eines Theaters der A-Identität bei Walter Benjamin, Bertolt Brecht und Heiner Müller"), Гаральд Мюллер ("Müller Brecht Theater"), Забіна Пампер'єн ("Ideologische Konstanten – Ästhetische Variablen: Zur Rezeption des Werks von Heiner Müller"), Фальк Шрейлов ("Heiner Müllers *Der Lohndrucker* und seine intertextuellen Verwandtschaftsverhältnisse") [див. також: 5, 7]. Розвідка французької літературознавиці Франсін Маєр-Шеффер «Гайнер Мюллер і Lehrstück» ("Heiner Müller et le "Lehrstück", 1992) є наразі одним з найґрунтовніших літературознавчих досліджень щодо еволюції жанру Lehrstück у творчості Г. Мюллера.

Попри значний інтерес філологів до постбрехтівського театру і до Lehrstück-драматургії зокрема, до сьогодні існує літературознавча лакуна в аспекті досліджень п'єси «Фатцер» – незавершеного твору Б. Брехта, який знайшов своє продовження, а також сценічне втілення в драматургії Г. Мюллера. У цій статті ми ставимо за мету проаналізувати поезику «Фатцера» в драматургії обох німецьких драматургів.

Lehrstück-фрагмент «Фатцер» (1927 - 1931) є найоб'ємнішим та найфундаментальнішим твором брехтівського «навчального» надбання. Близько 550 аркушів, написаних переважно від руки, містять численні сцени, монологічні й діалогічні уривки, приблизно п'ятдесят сюжетних ескізів і теоретичних текстів. Робота над п'єсою була розпочата у 1927 році, коли виникли основні сюжетні нариси п'єси, пізніше названі «Фатцер-документом».

¹ Lehrstück (форма множини: Lehrstücke) – в буквальному перекладі з німецької мови означає «повчальна п'єса». Але відповідно до авторської інтенції Брехта Lehrstück є «навчальною вправою» (learning-play). До корпусу брехтівських Lehrstücke належать п'єси, написані ним в період з 1929 по 1935 роки: «Переліт через океан» ("Der Ozeanflug"), «Баденська навчальна драма про згоду» ("Das Badener Lehrstück vom Einverständnis"), «Захід» ("Die Maßnahme"), «Виняток і правило» ("Die Ausnahme und die Regel"), «Горації і Куриції» ("Horatier und die Kuratier") та «Той, що каже так, і той, що каже ні» ("Der Jasager und Der Neinsager") [2; 8].

Слід зазначити, що у своїй початковій концепції «Фатцер» розглядався драматургом як Schauspiel (театральна вистава). Лише з 1929 року до наявного каркасу п'єси починає напластовуватися Lehrstück-драматургія. Відомо, що у 1932 році Брехт припиняє роботу над «Фатцером».

Г. Мюллер віднайшов частину текстового матеріалу із «Фатцер-фрагмента» в 1950-ті рр. у першому номері часопису «Спроби». Відтоді «Фатцер» стає для нього, за його власними словами, «об'єктом заздрощів» [12, с. 7]. Мюллер називає цей драматичний матеріал «віковичним текстом з погляду мовної якості та густоти» [12, с. 7]. Драматург звертається до архіву Бертольта Брехта, де зберігається близько 400 сторінок різноманітного матеріалу до «Фатцера». За словами Мюллера, він розклав всі ці 400 сторінок по своїй кімнаті і, ніби граючись у пазли, підбирав на свій розсуд, яка частинка до якої підходить [12, с. 8]. Так виникала подієво-драматургічна канва, матеріал якої створювався одним митцем, а колажувався й впорядковувався іншим митцем (Див. рис. 1).

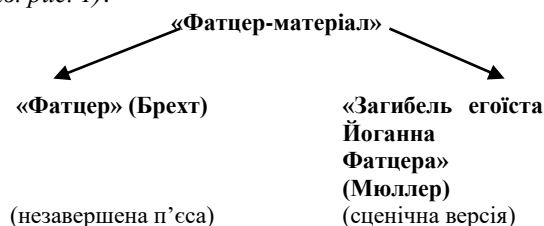

Рис.1. «Фатцер» у творчості Бертольта Брехта і Гайнера Мюллера

Сюжет драми звертається до воєнних подій 1917 року. Чотири солдати самовільно тікають із фронту до містечка Мюльгайм. Таким ексцентричним чином вони виявили свій рішучий протест проти Першої світової війни, сподіваючись у такий спосіб її «ліквідувати». Серед солдатів – головний антивоєнний «ідеолог» і лідер дезертирів Йоганн Фатцер. Чоловіки знаходять прихисток у тісній кімнатці одного з них (Каумана), де мешкає також його дружина. Дезертири перебувають у стані постійної емоційної напруги та неспокою, побоюючись, що їх можуть рано чи пізно викрити, а отже, розстріляти як зрадників. Переховуючись у квартирі Каумана, вони вирішують за будь-яких обставин триматися вкупі та організувати загальний народний бунт проти безглуздої війни.

Революційний дух твору розбавляється суто побутовими моментами, в яких і виявляється егоїзм та безпринциповість їхнього лідера Фатцера. Чоловіки заклопотані щоденними пошуками «хліба насущного», і, коли їм вдається встановити контакт з перевізниками продовольчих вагонів, здавалося б, їхня основна проблема відтепер усунута. Проте, коли успіх акції залежав лише від Фатцера, він підвів усіх, запізнившись на зустріч із партнерами.

Мотивуючи свій безвідповідальний вчинок тим, що, мовляв, він «людина вільна» і може робити все, що хоче, Фатцер, втім, пообіцяв прийти на зустріч наступного вечора – в останній можливий строк. Проте і наступного дня Фатцер не з'явився.

Своє надмірне самолюбство герой продемонстрував і в стосунках з дружиною Каумана. Живучи під одним дахом з жінкою (нехай і з дружиною приятеля), Фатцер не міг не скористатися з нагоди спокусити її. І знову у Фатцера знайшлася на це відмовка – адже сам Кауман не в змозозі виконувати свій подружній обов'язок, тому він, Фатцер, виявився тут напрочуд доречним.

Наполягаючи на своїй свободі й не терплячи загальної «дисципліни», Фатцер поривається втекти від товаришів, йде навіть на спроби самогубства. Його товариші теж, вкрай натерпівшись від примх та вибриків інфантильного приятеля, розуміють, що рано чи пізно він призведе до загрози існування усіх жителів квартири. Тому вони вирішили позбутися Фатцера.

Очевидним є, що вирок Йоганну Фатцеру вирішений в душі естетики «Lehrstück-драматургії»: одинак-індивідуаліст відсторонений як некорисний суспільству індивід, засуджується за надмірний егоїзм та нездатність до дисциплінованого співіснування у колективі.

Сюжет драми демонструє двояку конфліктну структуру. Це насамперед, конфлікт групи чоловіків з навколишньою реальністю. Група відокремлюється від суспільних процесів свого часу (Перша світова війна та криза 1917/1918 років), аби штучно самоствердитися як ізольований соціальний мікроорганізм. В одному із коментарів «Фатцер-документу», який зачитується хором, зазначається:

«Їхня одісея почалася з помилкової думки, на яку їх наштовхнув індивідуаліст Фатцер, ніби вони самотужки зможуть покласти край війні. Таким чином, відділившись від маси, аби жити, вони втрачають своє життя з самого початку і більше ніколи не повертаються до маси» [11, с. 162].

Другий конфлікт – внутрішній: між «егоїстом» Йоганном Фатцером та трьома його товаришами по службі. Це протистояння посилюється ситуацією суперництва чоловіків за свою співмешканку. Таке співіснування героїв, набуваючи дедалі нових запеклих сутічок і чвар, врешті-решт, закінчується вбивством Фатцера. Його товариші теж невдовзі гинуть.

Досить схожа проблематика у співвідношенні «трое проти одного», але на вищому рівні абстрагованості, спостерігається в «Баденській навчальній драмі про згоду» Б. Брехта [2, с. 46–70]. У п'єсі розгортається протистояння групи монтерів і одного пілота, який «надто величний», «надто багатий», «надто винятковий», і саме через це його існування в соціумі стає неможливим. Цей сценарій колективних взаємовідносин

розвивається чи не в більшості Lehrstücke Брехта та Мюллера: «Баденська навчальна драма про згоду», «Свята Іоанна скотобоєнь», «Хлібна лавка», «Асоціальний мерзотник Ваал», «Той, що каже так, і той, що каже ні», «Захід», «Маузер», «Бюшінг». Образ нерозважливого революціонера-бунтаря кочує з однієї п'єси в іншу, підкреслюючи авторське переконання в тому, що лише спільні зусилля й організована боротьба, що позбавлені особистісних амбіцій і химер, досягають поставленої мети.

Структурно «Фатцер» у брехтівській версії поділяється на сюжетний текст («Фатцер-документ») і текст-коментар («Фатцер-коментар») (Див. рис. 2)

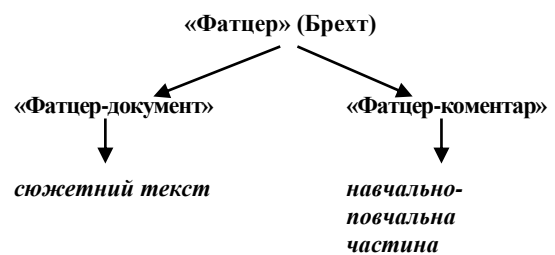

Рис.2. Структура «Фатцера» Бертольта Брехта

«Фатцер-документ» як власне сюжет був первинним, натомість «Фатцер-коментар» з'явився лише у третій редакції п'єси «Фатцер-3» (публікація в збірнику «Спроби» № 1, червень 1930 р.). Даючи авторське роз'яснення щодо функції комплексу «Фатцер» як Lehrstück, Брехт вказує, що він призначений, насамперед, для «навчання того, хто пише» [14, с. 22], а також є «предметом дослідження і вивчення» для «школярів», які, як підкреслює драматург, можуть розуміти текст по-своєму [14, с. 22]. Отож, автор не претендує на абсолютну істину, його місія – організувати дослідження:

«Написавши текст, я не розраховую ставити в ньому крапку – це право надається іншим. Мені достатньо того, що я сам себе навчаю. Я лише керую дослідженням – робити ж висновки належить глядачеві» [14, с. 22].

Пригадаємо, що в коментарі до «Баденської навчальної драми» автор фіксує схожу думку щодо призначення Lehrstück: «для самопізнання творців і тих, хто бере участь у постановці, а не для розваги публіки» [13, с. 32]. Концепція «самопізнання» прослідковується і в наступному коментарі до «Фатцера», де автор наголошує на довільних діях з матеріалом п'єси з експериментальною метою для «самопізнання» [14, с. 19].

Частину під назвою «Фатцер-коментар» складають частково поетичні, частково прозові тексти теоретичного характеру. У комплексі «Фатцер» вони не є однорідними та виконують потрійну функцію: 1) як лірико-поетичний

додаток до основного тексту (роль своєрідних ліричних відступів); 2) як вказівки для учасників гри; 3) як власне коментарі, які зачитуються в певні моменти розвитку сюжету у «Фатцер-документі». Останні коментують дії (як правило, хибні), помилки й похибки головного героя. Зачитуються вони спеціальним коментатором з хору (порівн. «Баденська навчальна драма»), а також самими персонажами, в тому числі Йоганном Фатцером.

Серед вказаних трьох груп можна виділити чотири види коментарів за змістом: 1) коментарі про критику; 2) державу¹; 3) позиції; 4) вчення [14, с. 16]:

Хибні дії, хибна поведінка

Думки, які сьогодні виникають, виникають для того, щоб представити правильним чином те, що сьогодні робитиметься; проте, якщо все, що зроблене сьогодні, є хибним, тоді хибним є і те, що замислювалося [14, с. 17].

Наскрізною стрічкою в Lehrstücke проходить мотив двоїстої класової природи людей (порівн.: ... бо є два класи людей:/ Експлуататори та невігласи («Баденська навчальна драма про згоду»)) та можливість подолання цієї субординації насильством (...допоможе лише насильство там, де панує насильство («Свята Іоанна скотобоєнь»)). У «Фатцер»-коментарі «Двокласовість людського суспільства» відбувається дискусія між персоніфікованими героями «В» (вчення) та «М» (маса):

«В: Скільки існує сортів людей?

М: Два.

В: Які саме?

М: Панівні й підвладні.

В: Це добре, що є два сорти людей?

М: Ні.

В: Комусь це потрібно, що є два сорти людей?

М: Панівний вид того бажає.

В: А хто не бажає, щоб так було?

М: Підвладні не хочуть, щоб було два сорти людей.

В: То кому треба ліквідувати два сорти людей?

М: Підвладним.

В: А хто такі підвладні, що хочуть ліквідувати два сорти людей?

М: Вони – велика неподільна маса.

М: Як ліквідувати два сорти людей?

В: Силою.

М: Хто має це зробити?

В: Велика неподільна і непоборна маса.

М: Кажуть, що сила – це зло.

В: Хто каже?

М: Панівний вид каже, що сила – це зло.

В: То як розпізнати панівний вид?

М: По тому, що він каже: сила – це зло.

В: А хто знає, що лише силою можна ліквідувати два сорти людей?

М: Ми! Велика неподільна і непоборна маса.

Брехт детально планує роботу над фрагментом: а) спочатку вивчаються коментарі (вказівки для учасників гри); б) дія відтворюється учасниками; в) фрагмент критикується усно і письмово; г) внаслідок глибинного аналізу відбувається зміна вихідного матеріалу (зміни теж фіксуються письмово) [14, с. 21]. Щодо «Фатцер-коментаря», то, за рекомендацією Брехта, особливо важкі місця мають вивчатися напам'ять ще до їх осмислення [14, с. 21]. Крім того, коментарі теж підлягають зміні:

«[...] В такий спосіб вказівки коментаря теж можна повсякчас змінювати. Вони переповнені хибними істинами! Якщо зараз вони певною мірою відповідають нашому часу й нашим чеснотам, то в інші часи вони виявляться цілком непридатними» [13, с. 73].

«Фатцер-коментар» має генетично-функціональний зв'язок з брехтівською збіркою прозових повчально-дидактичних текстів «Історії про пана Койнера» (1926-1956). Сам образ пана Койнера розвинувся з фігури драматичного персонажа «Фатцер-документа» Коха (в інших редакціях: Науке, Кіаул, Койнер) [14, с. 236]. Так звані «коментатор» та «мудрець» з «Баденської навчальної драми про згоду», «Асоціального мерзотника Ваала», «З нічого не буде нічого» тощо були прототипами фігури Койнера і виконували в тексті ряд важливих функцій: насамперед, вводили в сюжет елементи рефлексії, «очужували» дію, а також коментували відтворені жести й позиції, створюючи тим самим передумови для їх критики та аналізу.

У сценічній версії «Фатцера» Гайнер Мюллер інакше організовує й колажує драматургічний матеріал свого видатного попередника. Так, «Загибель егоїста Йоганна Фатцера» складається із «Фатцер-документа», який є навчально-повчальним коментарем до подієвої площини твору, і власне сюжетної канви (Див. рис. 3).

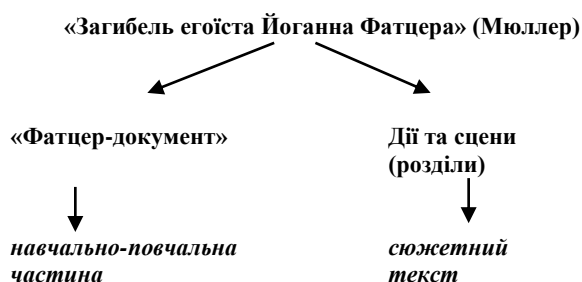

Рис. 3. Структура сценічної версії «Фатцера» Гайнера Мюллера

¹ Термін «державна» вживається в «Lehrstück-теорії» Брехта, як нам здається, насамперед, для позначення колективу як апарату політичної влади в суспільстві.

«Фатцер-документ» як навчально-повчальний коментар представлений у вигляді зонгів, виконується хором і супроводжується проєкціями. Зонговий дискурс як різновид «тексту у тексті» та ліро-епічний компонент у драматургічній площині є, як відомо, характерною ознакою брехтівської драматургії, одним із головних її структурних компонентів. Зонги є одним із численних засобів «ефекту очуження» (V-Effekt), якими послуговувався драматург. Гайнер Мюллер теж застосовував ці віршовано-музичні вставки як аналітичний авторський коментар.

Зонги досить часто виконують ілюзійну, викривальну функцію. Вони є, за словами Олександра Чиркова, *художньою провокацією*, оскільки руйнують логічний розвиток подій, показують те, що ніхто не хоче помічати, пародіюють загальновідомі істини, доводять до абсурду загальноприйняте, переводять звичайне у план незвичайного [9, с. 35-36]. У такий спосіб досягається *ефект ошуканого чекання* глядача / читача.

Зонги – це свого роду апарте, промова персонажа, що адресується не співрозмовнику, а самому собі, а також публіці. Це слова, які ніби ненароком зриваються з вуст протагоністів і так само випадково «підслуховуються» глядачам, проте глядачі і є безумовним адресатом зонгів. Ці «моменти внутрішньої правди» – адже в апарте герої ніколи не лукавлять, бо самого себе ніхто, як правило, не обманює – надають подієвій динаміці своєрідної перерви, під час якої глядач отримує час (і матеріал) для роздумів, (само)рефлексії, оцінки чи переоцінки явищ та власних цінностей, для прийняття рішення.

Зонги представлені як відносно самостійне ліро-епічне утворення у драматургічній канві, водночас семантично вони тісно пов'язані з текстовим цілим. У такий спосіб зонги виконують текстотвірну функцію, оскільки вони впливають на семантику твору, завдяки чому драматичний твір набуває епічних рис [3; 4].

Введення зонгів відповідає принципу *монтажу*, до якого вдаються Брехт і Мюллер аби «очужити» сценічну дію. Монтажна техніка передбачає, що театральне дійство – це не гомогенна система, а є «зліпленою», «сконструйованою» площиною з різних неоднорідних «матеріалів»: діалогічний дискурс переривається повсякчас ліро-епічними компонентами; в музичний план, витриманий в одній стилістиці, раптом «вмонтовуються» джазові елементи, актори в ході вистави обмінюються ролями – усіма цими прийомами драматурги користується, аби ще раз наголосити: Це лише театр. Лише мистецтво. Все тут штучне і несправжнє. Все відбувається не насправді.

Важливим елементом «Фатцера», як і усіх *Lehrstück*, є *проєкції*. Як своєрідні підрядники лібрето, вони демонструють підтекст твору, який становить основну «навчальну» наповненість драми Брехта і Мюллера. Так майже до кожної

сцени «Фатцера» передбачається проєкція титрів або фотодокументів, що залишаються протягом усього епізоду. Проєкції є не просто механічним допоміжним засобом, основна їхня роль – перешкоджати повному чуттєвому «проникненню» глядача, переривати його механічне прямування за ходом п'єси. Тобто, проєкції роблять вплив театрального видовища опосередкованим.

Проєкції п'єси є неоднорідні за своєю функцією і візуальним представленням. За функціональними особливостями можна розрізнити такі види проєкцій у п'єсі «Фатцер», які виконують функцію ілюстративних коментарів у тексті та на сцені (Див. рис. 4)

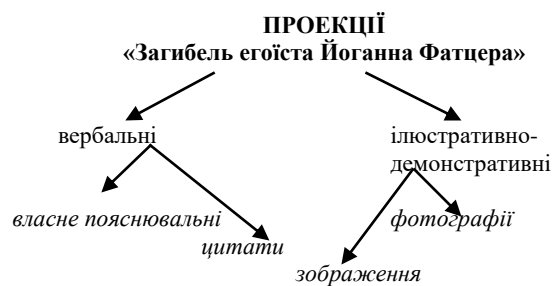

Рис. 4. Різновиди проєкцій у «Загибелі егоїста Йоганна Фатцера» Г. Мюллера

За формою представлення можна виділити *вербальні та ілюстративно-демонстративні* проєкції, які розкривають зміст сцени, до якої вони відносяться, роз'яснюють ключові моменти епізоду, демонструють авторську позицію, наводять цитати. До вербальних проєкцій відносяться:

власне пояснювальні коментарі:

проєкція «Заслабкі, щоб захищатися, ми переходимо у наступ» (розділ IV, «Фатцер-документ 9»);

проєкція «Ми припиняємо / Ми припиняємо війну / В очікуванні ранку / Що буде, те залишилося» (розділ VI, «Фатцер-документ 11»);

цитати:

проєкція «Фрідріх: Війна війні» (розділ I, «Фатцер-документ 2»).

До ілюстративно-демонстративних проєкцій можна віднести:

зображення:

проєкція «Демонстрація військової техніки» (розділ I, «Фатцер-документ 1»);

проєкція «Демонстрація наслідків війни» (розділ I, «Фатцер-документ 2»);

проєкція «Картина: постріл» (розділ II, «Фатцер-документ 4»);

проєкція «Революційні війни на чотирьох континентах» (розділ III, «Фатцер-документ 5»);

проєкція «Політична карта світу» (розділ III, «Фатцер-документ 7»);

проєкція «Black» (розділ IV, «Фатцер-документ 8»);

проекція «Рурська місцевість» (розділ VII, «Фатцер-документ 12»);

проекція «Державні мужі» (розділ VII, «Фатцер-документ 13»);

фотографії:

проекція «Лібкнехт Люксембург Майнгоф» (розділ I, «Фатцер-документ 3»);

проекція «Ленін» (розділ III, «Фатцер-документ 5»);

проекція «Фотографія космосу» (розділ III, «Фатцер-документ 6»);

проекція «Брехт» (розділ V, «Фатцер-документ 10»).

П'єса «Фатцер» Брехта / Мюллера є насамперед мистецтвом для аматорів експериментально-дослідницького характеру. Вона розглядалася авторами не як художній твір, а як навчальна процес-гра з чітким методичним комплексом тренувальних вправ, за яким передбачалося відтворення наданих зразків, критика зразків (усна і/або письмова), зміна зразків. Фрагментарність «Фатцера» відкриває можливість для процесу доповнення, переробки, зміни тексту, що є власне метою Lehrstück. Характерними особливостями п'єси є також наявність коментарів та хорів (лівий і правий). У «Фатцері» вперше з'являється фігура пана Койнера.

Наприкінці 1970-х рр. Г. Мюллер припиняє займатися жанром Lehrstück. У 1977 році у листі до німецького дослідника Lehrstück Р. Штайнвера драматург напише, що для нього тема Lehrstück вичерпана і йому немає що більше сказати щодо

цього: «Християнська епоха «Заходу» минула ... я гадаю, ми повинні розпрощатися з Lehrstück до наступного світового потопа» [10, с. 232]. В драматургії Г. Мюллера з'являються натомість вампірські сцени, моторошні казки, танці смерті, а характерними рисами його драм стають відсутність сюжету, фабули в сенсі логічної причинно-наслідкової послідовності подій, а також дійових осіб та драматично-діалогічного представлення. За словами Г. Мюллера, тепер «немає жодних підстав для діалогу, тому що більше немає ніякої історії» [1, с. 195].

Висновки.

У статті ми розглянули «Фатцер» як спільну драму Бертольта Брехта і Гайнера Мюллера та як фундаментальний твір Lehrstück-драматургії у творчій спадщині обох драматургів. Зонги як ліро-епічні вкраплення в драматичній канві, проєкції, монтажна техніка належать до «ефектів очуження» дійства, якими послуговувалися німецькі автори задля руйнування театральної ілюзії та збудження у реципієнта (глядача/читача) діалектичного мислення.

Перспективи майбутніх досліджень ми вбачаємо в подальшому філологічному аналізі Lehrstück-драматургії постбрехтівського театру у творчості Гайнера Мюллера та Альфреда Дьобліна. Зважаючи на мисленнєво-аналітичну складову Lehrstück, художній інструментарій Lehrstück, перспективною площиною досліджень є також Lehrstück та інтелектуальна драма, зокрема постмодерністська інтелектуальна драма.

Література

1. Асмут Бернхард. Вступ до аналізу драми. Пер. з нім. С. Соколовської, Л. Федоренко; [за наук. ред. доктора філологічних наук, проф. О. Чиркова]. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 220 с. Перекладено з оригіналу: Bernhard Asmuth, Einführung in die Dramenanalyse. 7. Auflage (ISBN: 978-3-476-17188-7) published by J. B. Metzler'sche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag GmbH Stuttgart, Germany. Copyright © 2009
2. Брехт Б. "Lehrstücke" ("навчальні" п'єси) [укладач Л. О. Федоренко; за наук. ред. доктора філологічних наук, проф. О. С. Чиркова]. Житомир : ПП "Рута", 2009. 224 с.
3. Возненко Н.В. Стилiстика сонгiв у Бертольта Брехта: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2002. 19 с.
4. Федоренко Л. О. Поетика "Lehrstücke": музика і зонги. Сучасний стан і перспективи лінгвістичних досліджень та проблем перекладу: Всеукраїнська наукова конференція пам'яті доктора філологічних наук, професора Д. І. Квеселевича (1935-2003), 15–16 травня 2014 р.: тези доповідей. Житомир, 2014. 126 с. С. 104–107.
5. Федоренко Л. О. Розвиток жанру Lehrstück в драматургії Хайнера Мюллера. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : науковий журнал. Філологічні науки. [гол. ред. П. Ю. Саух, відп. ред. Н. А. Сейко]. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2017. Вип. 2 (86). 153 с. С.135–139.
6. Федоренко Л. Х. Мюллер vs. В. Шекспір: «Гамлет-машина» як авторська концепція постдраматичного театру. Брехтівський часопис (Brecht-Heft): статті, доповіді, есе: зб. наук. праць (філолог. науки). № 4. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 157–160.
7. Федоренко Л. О. Lehrstück: виникнення та еволюція жанру (на матеріалі драматургії Бертольта Брехта і Хайнера Мюллера). Філологічні трактати. Т. 9, № 3. Суми, 2017. С.151–156.
8. Федоренко Л.О. Lehrstück як авторська інтенція Бертольта Брехта. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Житомир, 2011. № 59. Філологічні науки. С. 193–196.
9. Чирков О. С. Бертольт Брехт. Життя і творчість. Класики зарубіжної літератури. К.: Дніпро, 1981. 159 с.
10. Auf Anregung Bertolt Brechts : Lehrstücke mit Schülern, Arbeitern, Theaterleuten. Herausgegeben von Reiner Steinweg. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1978. 328 S.
11. Assoziales Theater: Spielversuche mit Lehrstücken und Anstiftung zur Praxis / Gerd Koch, Reiner Steinweg, Florian Vaßen (Hrsg.). Erstausg. Köln: Prometh Verlag, 1983. 304 S.

12. Brecht B. Der Untergang des Egoisten Johann Fatzer - Bühnenfassung von Heiner Müller. Edition Suhrkamp, 1994.122 S.
13. Steinweg R. Brechts Modell der Lehrstücke. Zeugnisse, Diskussion, Erfahrungen. Frankfurt a.M. : Suhrkamp Verlag, 1976. 520 S.
14. Steinweg R. Das Lehrstück: Brechts Theorie einer politisch-ästhetischen Erziehung. 2., verb. Aufl. Stuttgart: Metzler, 1976. 284 S.

References

1. Asmuth B. (2014) Einführung in die Dramenanalyse. Per. z nim. S. Sokolovska, L. Fedorenko, za nauk. red. doktora filologichnykh nauk, prof. O. Chirkov. Zhytomyr, ZDU im. I. Franka Publ. 220 p. (In Ukrainian)
2. Brecht B. (2009). Lehrstücke (navchal'ni p'yesy) [Lehrstücke (learning plays)]. (L. O. Fedorenko, O. S. Chirkov, Ed.). Zhytomyr, Ruta Publ. 224 p. (In Ukrainian)
3. Voznenko N.V. (2002) Stylistyka sonhiv u Bertol'ta Brekhtha [Song style by Bertolt Brecht]: avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.02.04. Kharkivs'kyj natsional'nyj un-t im. V.N. Karazina. Kharkiv, 2002. 19 p. (In Ukrainian)
4. Fedorenko L. O. (2014) Poetyka "Lehrstücke": muzyka i zonhy [Poetics of "Lehrstücke": music and songs]. Suchasnyj stan i perspektyvy lnhvistychnykh doslidzhen' ta problem perekladu: Vseukrains'ka naukova konferentsiia pam'iaty doktora filolohichnykh nauk, profesora D.I. Kvesevelycha (1935-2003), 15 – 16 travnia 2014 r.: tezy dopovidej. Zhytomyr, 2014. 126 p. P. 104-107. (In Ukrainian)
5. Fedorenko L. O. (2011). Rozvytok zhanru Lehrstück v dramaturhii Khajnera Miullera [Development of the genre Lehrstück in Heiner Müller's Dramaturgy]. Visnyk Zhytomyrs'kogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filologichni nauky, 2 (86).153 p, pp. 135-139. (In Ukrainian)
6. Fedorenko L. (2014) Kh. Miuller vs. V. Shekspir: «Hamlet-mashyna» iak avtors'ka kontseptsiiia postdramatychnoho teatru [H. Müller Vs. Shakespeare: The Hamlet Machine as the Author's Concept of Post-Drama Theater] Brekhtivs'kyj chasopys (Brecht-Heft): staty, dopovidi, ese: Zbirn. nauk. prats' (filoloh. nauky): № 4, Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. 162 p, pp. 157-160. (In Ukrainian)
7. Fedorenko L. O. (2017) Lehrstück: vynyknennia ta evoliutsiia zhanru (na materiali dramaturhii Bertol'ta Brekhtha i Khajnera Miullera [Lehrstück: genesis and development of the genre (on the material of Bertolt Brecht's and Heiner Müller's dramaturgy)] // Filolohichni traktaty. Sumy, 2017. T. 9, № 3, pp.151-156. (In Ukrainian)
8. Fedorenko L. O. (2011). Lehrstück yak avtors'ka intentsiia Bertol'ta Brehta ["Lehrstück" as the author's intent of Bertolt Brecht]. Visnyk Zhytomyrs'kogo derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filologichni nauky, 59, pp. 193-196. (In Ukrainian)
9. Chyrkov O. S. (1981) Bertol't Brekht. Zhyttia i tvorchist' [Bertolt Brecht. Life and creativity]. Klasyky zarubizhnoi literatury. K.: Dnipro, 1981.159 p. (In Ukrainian)
10. Auf Anregung Bertolt Brechts : Lehrstücke mit Schülern, Arbeitern, Theaterleuten. Herausgegeben von Reiner Steinweg. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1978. 328 S. (In German)
11. Assoziales Theater: Spielversuche mit Lehrstücken und Anstiftung zur Praxis / Gerd Koch, Reiner Steinweg, Florian Vaßen (Hrsg.). Erstaussg. Köln: Prometh Verlag, 1983. 304 S. (In German)
12. Brecht B. Der Untergang des Egoisten Johann Fatzer - Bühnenfassung von Heiner Müller. Edition Suhrkamp, 1994.122 S. (In German)
13. Steinweg R. Brechts Modell der Lehrstücke. Zeugnisse, Diskussion, Erfahrungen. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1976. 520 S. (In German)
14. Steinweg R. Das Lehrstück : Brechts Theorie einer politisch-ästhetischen Erziehung. 2., verb. Aufl. Stuttgart: Metzler, 1976. 284 S. (In German)

Федоренко Лариса Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології та зарубіжної літератури, Навчально-науковий інститут іноземної філології, Житомирський державний університет імені Івана Франка (вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна); e-mail: fvm34@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5278-7034>

Федоренко Лариса Александровна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры германской филологии и зарубежной литературы, Учебно-научный институт иностранной филологии, Житомирский государственный университет имени Ивана Франко (ул. Великая Бердичевская, 40, Житомир, Украина); e-mail: fvm34@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5278-7034>

Larysa O. Fedorenko, PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Germanic Philology and Foreign Literature, Educational and Research Institute of Foreign Philology, Zhytomyr Ivan Franko State University (40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine); e-mail: fvm34@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5278-7034>